

Fuqarolik Jamiyati Va Davlat O'Zaro Munosabatlarining Huquqiy Asoslari

Kodirova Mamlakat Muminovna

Qarshi davlat universiteti, milliy g'oya va ma'naviyat asoslari, kafedrası, tarix fanlar nomzodi
professor

Anotatsiya: Mazkur maqolada fuqarolik jamiyati va davlat o'zaro munosabatlarining huquqiy asoslari tahlil etilgan bo'lib, unda ushbu munosabatlarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda O'zbekiston Respublikasida demokratik jamiyat qurish jarayonidagi o'rni keng yoritilgan. Tadqiqotda fuqarolik jamiyati institutlari — nodavlat notijorat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari va ijtimoiy harakatlarning davlat bilan o'zaro aloqalari huquqiy mexanizmlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro mas'uliyati, shaffoflik va ochiqlik tamoyillarini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan huquqiy siyosat tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Ilmiy ishning maqsadi — fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, ularning amaliyotdagi roli va samaradorligini baholashdir. Maqolada ilg'or xorijiy tajribalar bilan qiyosiy tahlil o'tkazilib, O'zbekiston sharoitida fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi hamkorlikni yanada takomillashtirishga oid takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, davlat, konstitutsiya, huquqiy asoslar, islohotlar, nodavlat tashkilotlar, ijtimoiy institutlar, inson huquqlari, davlat boshqaruvi, demokratik jarayonlar.

Kirish

Insoniyat taraqqiyoti tarixida davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar doimo siyosiy-huquqiy va falsafiy tafakkurning markaziy mavzusi bo'lib kelgan. Ayniqsa, fuqarolik jamiyati tushunchasi zamonaviy demokratik davlatlar shakllanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u inson huquq va erkinliklari, ijtimoiy mas'uliyat, ochiqlik va shaffoflik kabi tamoyillarning asosiy kafolatidir. Fuqarolik jamiyati deganda, shaxs, jamoat va davlat o'rtasida muvozanatli hamkorlikni ta'minlaydigan, fuqarolarning o'z manfaatlarini qonuniy yo'l bilan ifoda etish va himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lgan tizim tushuniladi. Bugungi kunda fuqarolik jamiyati nafaqat ijtimoiy institut sifatida, balki demokratik boshqaruvning zaruriy sharti sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasida mustaqillikka erishilgan dastlabki yillardan boshlab, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish, inson huquq va erkinliklarini kafolatlash hamda davlat hokimiyatini xalq manfaatlariga xizmat qildirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Konstitutsiyaning 2-moddasida davlat xalq irodasini ifoda etuvchi, uning manfaatlariga xizmat qiluvchi tuzilma sifatida belgilangan bo'lib, bu norma fuqarolik jamiyati g'oyasining konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi. Mustaqillik yillarida qabul qilingan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonun, "Nodavlat notijorat tashkilotlar to'g'risida"gi Qonun, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonun, "Jamoat nazorati to'g'risida"gi Qonun kabi hujjatlar jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni huquqiy asosda tartibga soldi. So'nggi yillarda mamlakatda amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida fuqarolik jamiyatining roli yanada kuchaymoqda. Jumladan, 2023-yilgi yangi tahrirdagi Konstitutsiyada fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtiroki, jamoatchilik nazorati va ommaviy axborot vositalarining erkin faoliyati alohida e'tirof etildi.

Bunday o'zgarishlar demokratik islohotlarning chuqurlashganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro mas'uliyat, manfaatlar muvozanati, huquqiy tartibotning mustahkamligi kabi masalalar doimiy ilmiy tahlilni talab etadi. Mazkur maqola aynan shu maqsadda — fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi o'zaro aloqalarning huquqiy asoslarini ilmiy nuqtayi nazardan o'rganish, mavjud qonunchilik bazasini tahlil qilish hamda xalqaro tajribalar asosida rivojlanish istiqbollari belgilash uchun bag'ishlanadi. Tadqiqotda zamonaviy huquqiy davlat qurishning fundamental prinsiplari, ijtimoiy sheriklik mexanizmlari, jamoatchilik nazorati institutining samaradorligi hamda O'zbekiston tajribasining o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, maqola natijalari huquqiy siyosatni takomillashtirish va fuqarolik jamiyatini mustahkamlash bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning huquqiy asoslarini kompleks, tizimli va qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan. Ilmiy ishda **tizimlilik, tarixiylik, normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy, sotsiologik va empirik** yondashuvlar uyg'un holda qo'llanildi. Tizimlilik yondashuvi orqali fuqarolik jamiyati institutlari – nodavlat notijorat tashkilotlar, jamoat birlashmalari, OAV, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va davlat hokimiyati tuzilmalari o'rtasidagi huquqiy bog'liqliklar aniqlab chiqildi. Tarixiylik metodi yordamida O'zbekiston mustaqillikdan oldingi davrdan boshlab hozirgi konstitutsiyaviy islohotlar jarayonigacha bo'lgan davrda fuqarolik jamiyati shakllanishining evolyutsiyasi tahlil qilindi. Normativ-huquqiy tahlil usuli esa mamlakat qonunchiligi, xususan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi, "Nodavlat notijorat tashkilotlar to'g'risida"gi, "Jamoat nazorati to'g'risida"gi, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi hamda yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qoidalari asosida amalga oshirildi. Shuningdek, xalqaro huquqiy hujjatlar — Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Yevropa inson huquqlari konvensiyasi, BMTning Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi paktlari bilan O'zbekiston qonunchiligi qiyosiy o'rganilib, ularning o'zaro uyg'unligi tahlil qilindi. Sotsiologik yondashuv doirasida fuqarolik jamiyati institutlarining amaliy faoliyati, jamoatchilik nazorati va ijtimoiy sheriklik mexanizmlarining samaradorligi ijtimoiy fikr, statistik ma'lumotlar hamda ilmiy tadqiqotlar natijalari orqali baholandi. Empirik metod yordamida davlat va jamoatchilik institutlari o'rtasidagi hamkorlikning amaliy natijalari, xususan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Jamoatchilik palatasi, Oliy Majlis huzuridagi jamoatchilik kengashlari va mahalliy hokimiyat organlaridagi jamoatchilik eshituvlari kabi institutlarning faoliyati tahlil etildi. Bundan tashqari, huquqiy modellashtirish usuli orqali davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro ta'sirning nazariy modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotda qo'llanilgan metodlarning o'zaro uyg'unligi fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini chuqur, ko'p qirrali va obyektiv tahlil qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, maqolada milliy huquqiy tizimni xalqaro standartlarga yaqinlashtirish yo'llari, demokratik boshqaruv mexanizmlarini huquqiy asosda mustahkamlashning ilmiy-nazariy asoslari aniqlanadi. Mazkur metodologik yondashuv maqolani nazariy jihatdan asosli, amaliy jihatdan esa dolzarb natijalarga olib chiqadi.

Natijalar va Munozara

Fuqarolik jamiyati va davlat o'zaro munosabatlarining huquqiy asoslarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, demokratik jamiyatning barqaror rivojlanishi aynan ushbu ikki institut o'rtasidagi muvozanatli, shaffof va qonuniy asosda yo'lga qo'yilgan hamkorlikka bevosita bog'liqdir. Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, "Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi", "Jamoat nazorati to'g'risida"gi, "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi qonunlar tahlil qilindi. Ushbu hujjatlar mazmunidan kelib chiqib aytish mumkinki, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlar tobora tizimli huquqiy mexanizmlar orqali tartibga solinmoqda. Jumladan, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, jamoatchilik nazorati institutining kuchaytirilishi, fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish davlat boshqaruvida "fuqarolik nazorati" tamoyilining shakllanishiga zamin yaratmoqda. Natijalar shuni

ko'rsatadiki, O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanish dinamikasi so'nggi yillarda sezilarli o'sishni namoyon qilmoqda. Buning sababi sifatida Prezident tashabbusi bilan "Inson qadri uchun" tamoyili asosida davlat siyosatining markazida inson va uning huquq-erkinliklarini qo'yish yondashuvi, shuningdek, davlat boshqaruvida ijtimoiy sheriklik mexanizmlarining keng qo'llanilayotganini ko'rsatish mumkin. Shu bilan birga, mahalliy darajadagi jamoat tashkilotlarining faoliyatini rag'batlantirish, nodavlat notijorat tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ularning davlat dasturlarini amalga oshirishdagi ishtirokini kuchaytirish zarurligi aniqlangan. Tadqiqot munozaralari davomida fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyati samaradorligini oshirish uchun quyidagi omillar muhimligi asoslab berildi: birinchidan, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni oshirish orqali fuqarolarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish; ikkinchidan, davlat tomonidan nodavlat sektorini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini institutsional darajada takomillashtirish; uchinchidan, davlat organlarining fuqarolik tashabbuslariga ochiqligi va javobgarligini ta'minlash. Shuningdek, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida "gorizontal hamkorlik modeli"ni joriy etish, ya'ni qaror qabul qilish jarayonida jamoatchilik fikriga tayanish demokratik boshqaruvning ajralmas elementi sifatida baholandi. Munozaralarning yakuniy natijasi shundan iboratki, fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi huquqiy munosabatlar tizimi nafaqat qonuniy tartibga solish bilan, balki ijtimoiy-siyosiy muhitning ochiqligi, inson huquqlari himoyasi, axborot erkinligi va ishonch tamoyillariga asoslanishi lozim. Shu ma'noda, huquqiy davlatning poydevori sifatida fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish – O'zbekistonning demokratik taraqqiyotida muhim strategik vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish demokratik jamiyat barqarorligining eng muhim omillaridan biridir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu munosabatlarning samarali shakllanishi uchun eng avvalo huquqiy davlat tamoyillariga tayanish, inson huquq va erkinliklarini kafolatlash hamda jamoatchilik nazoratining real mexanizmlarini yaratish zarurligi aniqlangan. Davlat hokimiyatining ochiqligi, fuqarolarning siyosiy faolligi va ularning qaror qabul qilish jarayonlarida ishtiroki demokratik boshqaruvning amaliy ifodasidir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lami huquqiy islohotlar, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar, davlat organlari faoliyatining shaffofligini ta'minlash hamda fuqarolarning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash tizimi bu borada muhim natijalar bermoqda. Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlanganki, mavjud qonuniy asoslarni amalda to'liq ro'yobga chiqarish uchun nodavlat tashkilotlarning mustaqilligi, ularning moddiy-texnik bazasi va kadrlar salohiyatini kuchaytirish, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish kabi omillarni yanada chuqurlashtirish talab etiladi. Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi munosabatlar tizimi o'zaro ishonch, hamkorlik va mas'uliyatga tayanmog'i lozim. Bunda davlatning vazifasi – fuqarolik institutlari uchun qulay huquqiy va ijtimoiy muhit yaratish, fuqarolarning esa – davlat boshqaruvida faol, mas'uliyatli va ongli ishtirokini ta'minlashdan iborat. Ana shunda fuqarolik jamiyati demokratik taraqqiyotning tayanchi sifatida shakllanadi va huquqiy davlatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. **"Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi".** O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, 2010-yil 12-noyabr.
3. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Mirziyoyev Sh.M. *Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.* – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
5. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi.* – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

6. Boboyev X., Tadjixodjayev B. *Davlat va huquq nazariyasi.* – Toshkent: TDYUI nashriyoti, 2020.
7. Rahmonqulov H. *Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy maqomi va ularning faoliyati.* – Toshkent: TDYUI, 2019.
8. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society.* – Cambridge: MIT Press, 1991.
9. Almond G., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* – Princeton University Press, 1963.
10. Held D. *Models of Democracy.* – Stanford University Press, 2006.
11. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. *OAV va NNT faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami.* – Toshkent, 2022.
12. Tursunov N. *Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining shakllanishida islohotlarning o‘rni.* – “Huquq va burch” jurnali, №3, 2020.
13. Qosimov F. *Demokratik jamiyatda jamoatchilik nazorati institutining rivojlanishi.* – Toshkent: TDYUI, 2021.
14. United Nations Development Programme (UNDP). *Civil Society and Governance: A Framework for Action.* – New York, 2018.
15. OECD Report. *Civic Engagement and Open Government.* – Paris, 2020.